

Hals Købstad 1656

AF HENRIK GJØDE NIELSEN

Privilegia, Entheilet der neuen Stadt und Festung Hals in Lynnsford in Zütlandt.

Wir Friedrich der Dritte/von Gottes Gnade/zu Dennemarck/ Norwegen/ der Wendten und Gothen König / Herzog zu Schleswig / Holstein / Stormarn und der Ditmarschen/ Graff zu Oldenburg und Delmenhorst. Thuen kundt hiermit/ daß Wir auß sonderbahrer Königl. Gnade bewilliget und vergünstiget haben/ wie Wir dann hiermit und Krafft dieses bewilligen und vergünstigen / daß alle/ die sich in dieser Unser new fundirten Handels Stadt bey HALE niederlassen/ und vor Burgemeister und Racht Unserer Stadt Ahlburg Ihren Bürgerlichen Eydt ablegen/derer Freyheit und Privilegien, so unsrer Stadt Ahlburg und dero Einwohnern vergönnet sein/ genießen mügen. So soll auch vorbemelte Stadt und alle dero Einwohner/ auff zwanzigh Jahrs Zeit/ von dieses unsers Brieffs dato, vor allen ordinarie als extraordinarie contributionen und Schatzungen/ Auslagen/ Accisen und sonsten andern Bürgerlichen oneribus oder Beschwerungen/ und Aufgaben/ was Nahmen sie auch haben mügen/ die nun gebräuchlich sein oder hinführo können erdacht werden/ allermassen frey/ exempt und verschonet sein. Vnd so ins künfftig weiter etwas wirdt können erdacht werden/ womit bemelte Stadt und dero Einwohner/ ohne Unseren und der Cronen Schaden/ kan beneficiert werden/ so wollen Wir/ wann solches von Uns Unterthänigst begehret wird/ Uns solcher gestalt darauff erkennen/ wie Wir Gnädigst erachten können/ daß bemelter Stadt und dero Einwohnern/ nach Beschaffenheit der Zeit und andern Vmbständen/ es zu Nutz und Besten wird gereichen können. Zu dem Ende Wir dann dem Volgebornen/ Unserm Reichs Racht/ Amtman zu Ahlburch und Getreuen lieben/ EDZELH VBE auff Hundesbeck/ v. Vollmacht gegeben/ daß wann jemandt sich bey Ihme angeben und auff selbe Stette einigen Platz anzunehmen und zubebauen begehren wird/ Er solche Verordnung thuen soll/ damit solcher Ihm innerhalb gewissen Jahren zu bebauen und zubefessen angewiesen werde/ Worauff bey Uns hernachmals volkommenen Schutzbrieff auff selben Platz und Eigenthumb zuerlangen und zubekommen hat. Vhrkundlich unter Unserm Königl. Handtzeichen und Secret Insignel/ Geben auff Unser Residenz zu Copenhagen/ den 28. Augusti Anno 1656,

Friedrich.

Hals Købstad

Som nævnt i Årsberetning 2004 fra Nordjyllands Historiske Museum kunne Hals Skanse dette år fejre 350-året for dens opførelse i sin nuværende form, hvor den fortsat består som Danmarks bedst bevarede enkeltskanse fra renæssancetiden 1536-1660. Året 2006 stødte så endnu

De kongelige privilegier for den nyanlagte handels- og fæstningsby Hals, her i tysk udgave.

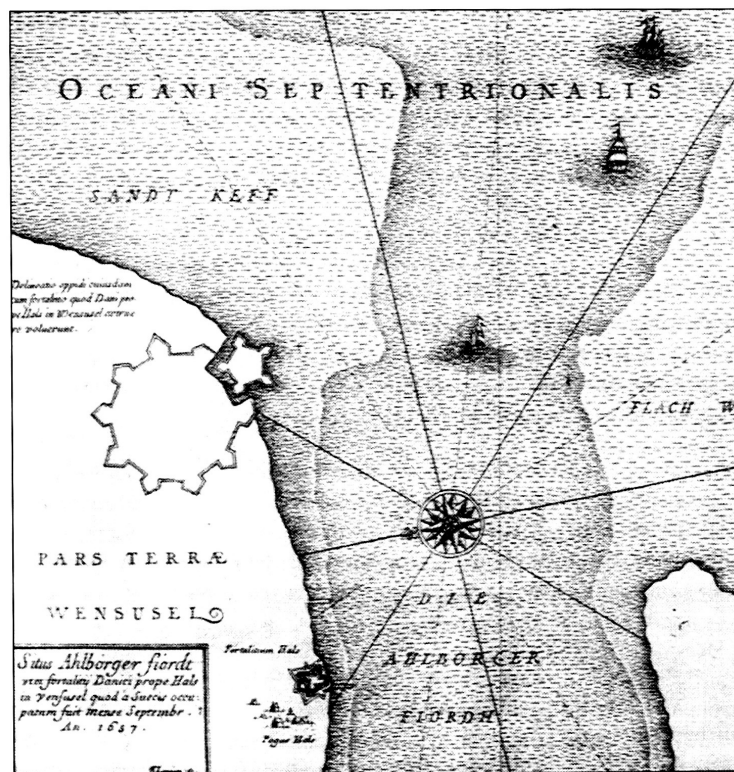
et jubilæum til. 2006 var nemlig 350-året for udstedelsen af privilegierne for Hals Købstad. Disse er også kort omtalt i Årsberetning 2004, men skal her præsenteres nærmere.

”Den nye By og Fæstning Hals ved Limfjorden i Jylland”

Den 25. august 1656 udstedtes købstadsprivilegier for Hals. Privilegierne blev givet i forbindelse med bestræbelserne på at gøre Hals til et militært, økonomisk og handelsmæssigt knudepunkt i Nordjylland. At ikke alt gik efter planen, er så en anden side af sagen. Planerne og intentionerne var til stede i de hektiske 1650'ere, hvor byen først blev vidne til en intensiv byggeaktivitet ved opførelsen af Hals Skanse fra august 1653 til august 1654, og dernæst til, at man fra så mange forskellige sider viste særlig interesse for byen. Den 4. september 1655 flyttede man således toldstedet fra Aalborg til Hals, hvor der skulle bygges pakhuse, vejerbod og en skibsbro med tilhørende pram, hvilket skulle betales af toldindtægterne, og samtidig tillod man private at bygge pakhuse på stedet, og i tiden fra 4. september 1655 til den 1. maj 1656 opførte man så de planlagte bygninger og havneanlæg. Fra mange forskellige sider viste man således særlig interesse for byen ved Limfjordens udmunding – og den østlige udmunding var fjordens eneste udmunding frem til dannelsen af Thyborøn Kanal gennem Agger Tange ved en stormflod i 1862.

Interessen kom fra store, private handelshuse, fra magtfulde offentlige etater, og fra selve Hans Majestæt Kong Frederik III, kongen,

Til minde over svenskernes erobring af Hals i efteråret 1657, d.v.s. året efter at Hals fik købstadsprivilegier, blev stukket dette kort, kendt som ”Puffendorfs Stik,” over indsejlingen til Limfjorden. Nederst til venstre ses den nuværende Hals Skanse, opført 1653-1654, samt angivelse af Hals by. Det betydeligt større fæstningsværk midt i billedet til venstre angiver et planlagt, men aldrig gennemført projekt. Kortet er tydeligvis tegnet af en ikke-stedkendt person. Besejlingsforholdene umuliggør, og da særligt i renæssancetiden, enhver form for by- og havneanlæg det pågældende sted. Værkets kolossale omfang skal snarere finde sin begrundelse i et svensk ønske om at demonstrere, hvilket militært betydningsfuldt og handelsmæssigt centralt sted man havde erobret.

der lod de omtalte købstadsprivilegier formulere som følger:

”Rettigheder tildelt den nye By og Fæstning Hals ved Limfjorden i Jylland.

Vi Frederik den Tredje, af Guds Naade Konge af Danmark og Norge, De Venders og Gothers, Hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Greve af Oldenburg og Delmenhorst, kundgør herved, at Vi af særdeles Kongelig Naade har bevilget og tilladt, ligesom Vi ogsaa herved og i Kraft af dette bevilger og tillader, at alle, der bosætter sig i denne Vor nye grundlagte Handelsby og aflægger deres Borgerlige Ed for Borgmestre og Raad i Vor By Aalborg, maa nyde den Frihed og de Rettigheder, der er forundt Vor By Aalborg og dens Indbyggere. Saa skal da ogsaa forømtalte By Hals og alle dens Indbyggere – i tyve Aar fra dette Brevs Dato – i enhver Henseende være frie, undtagne og forskaanede for alle ordinære og ekstraordinære Ydelser, Skatter, Paalæg, Acciser og øvrige andre Borgerlige Forpligtelser eller Byrder og Udgifter, hvad Navn de end maatte have, der nu er i Brug eller senere kan blive udtænkt, hvormed omtalte By Hals og dens Indbyggere – uden Skade for Os eller Kronen – kan blive begunstiget, saa vil Vi, naar saadant af Os underdanigst begæres, erklære Os derom paa en saadan Maade, som Vi naadigst kan skønne, at det vil blive bemeldte By og dens Indbyggere efter Tidens beskaffenhed og andre Omstændigheder til Nytte og Gode. Hvorfor Vi da har givet Den Velbaarne, Vor Rigsraad, Lensmand til Aalborg, Vor tro og kære Erik Juel til Hundsbæk etc. Fuldmagt til naar nogen melder sig hos ham og begærer at overtage og bebygge nogen Plads på dette Sted, skal træffe saadan Ordning, at en saadan bliver ham anvist at bebygge og bosætte indenfor et vist Aaremaal, hvorpaa han hos Os derefter har at opnaa og faa et fuldkomment Lejdebrev paa samme Plads og Ejendom.

Til Bekræftelse under Vor Kongelige Haand og Segl, givet i Vor Residens København, den 25. August 1656. Frederik.”

På mere mundret nudansk indebar privilegierne, der blev udsendt på dansk, tysk og hollandsk, at enhver, der henvendte sig til lensmanden, kunne få udpeget en byggegrund i Hals, og efter at have bygget på denne få overdraget samme grund kvit og frit. Desuden blev enhver, der ønskede at bosætte sig i Hals, begunstiget med 20 års fuldstændig frihed for alle nuværende og kommende, ordinære og ekstraordinære skatter og afgifter. Og hertil kom så naturligvis de almindelige købstadsprivilegier, der var forudsætning for enhver byudvikling, nemlig retten til at drive handel og håndværk.

Det var et nyt, stort handelscentrum, man her havde i tankerne. Desværre blev Danmark, og i særlig grad Hals, kun to år senere ramt af markant modgang, da svenskerne besatte Hals by og skanse og efterfølgende plyndrede og ødelagde skansen og brændte byen ned til grunden. Ødelæggelsen var noget nær total og har lokalt været et stød, der slog enhver begyndende udvikling ned med hård hånd. På højeste sted, ved hoffet og i regeringskredse, havde man fået så meget andet at tænke på. Faktisk så meget, at det ikke rigtigt blev til noget med de tyve års frihed for alle skatter og afgifter, samt hvad der ellers var stillet

i udsigt. Hvad krige og ødelæggelser ikke fik bremsset, fik siden modstand fra bystyre samt købmænd i Aalborg lagt en dæmper på. I den store købstad Aalborg, som jo skulle administrere udviklingen af den nye fæstnings- og handelsby i Nordjylland, var man ikke uden videre til sinds at opgive aktiviteterne dér og flytte dem til Hals, og i århundrederne, der fulgte, blev ethvert handelsmæssigt initiativ i Hals søgt imødegået, særligt fra Aalborg-købmændenes side; købmænd, som jo i mange tilfælde også havde betydelig indflydelse på byens styre.

”Omendskiønt Hals nu hverken er eller ansees for Kiøbstad...”

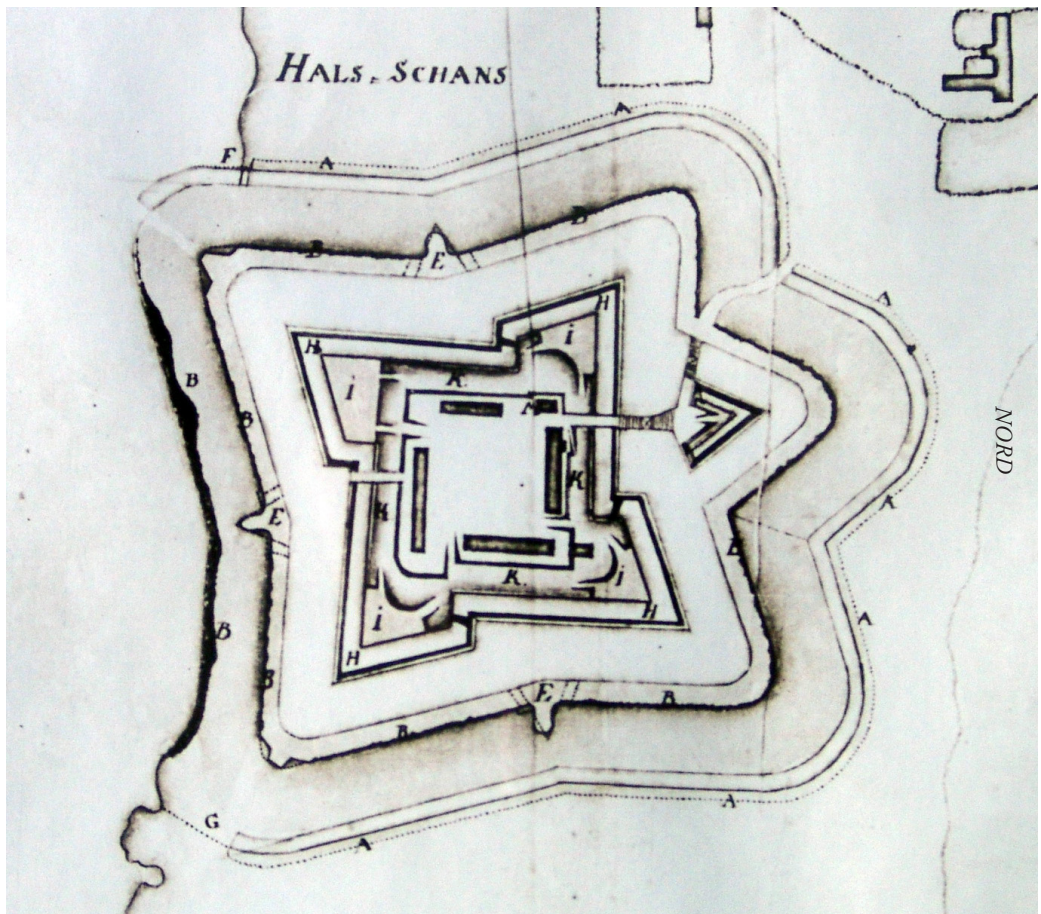
Da Erik Pontoppidan (1668-1764) i sit store værk ”Den Danske Atlas eller Kongeriget Danmark” i det i 1769 udkomne bind skulle beskrive Hals, fik stedet følgende ord med på vejen:

”Omendskiønt Hals nu hverken er eller ansees for Kiøbstad, saa har den dog i forige Seculo af Kong Frederik III været bestemt dertil, og virkelig for en kort Tid nydet Stads-frihed, uden at man veed, naar og hvorledes samme igien er bleven forloret.”

Dette udsagn er fortsat gældende. Tiden og begivenhederne løb fra alle de store planer og stolte intentioner, og købstadsprivilegierne fik ikke den tilsigtede virkning. Rettighederne kom aldrig til at fungere, rammerne blev ikke udfyldt, men af en eller anden grund, sikkert som følge af en forglemmelse i centraladministrationen, blev købstadsprivilegierne aldrig formelt ophævet, så endnu kan Hals rose sig af at have været kongeligt privilegeret købstad frem til den forrige kommunalreform 1970, da den særlige købstadslovgivning helt havde mistet sin betydning og blev suspenderet.

Myten om Hals

Hals voksede sig aldrig så stor og så betydningsfuld, som et andet af tidens byprojekter, Fredericia, drev det til. Alligevel blev Hals til noget særligt, i særdeleshed i kraft af Hals Skanse og de mange offentlige og halvoftentlige væsner og institutioner, der blev placeret i Hals, hvilket gav byen en særlig social og historisk profil og udvikling, som man ikke kender fra andre byer af tilsvarende størrelse. Hertil kommer, at de storslåede planer, der aldrig blev til noget, tillige gav grobund for noget så levedygtigt som myter, for som det er blevet formuleret: Der er ingen af Frederik III's byer, som i den grad er omgivet af mytedannelse, som den påtænkte handels- og fæstningsby Hals. Købstad blev Hals af navn, men aldrig af gavn. Købstaden Hals blev en myte, og det er da, som man siger, også noget.

Ældre kort over Hals Skanse.